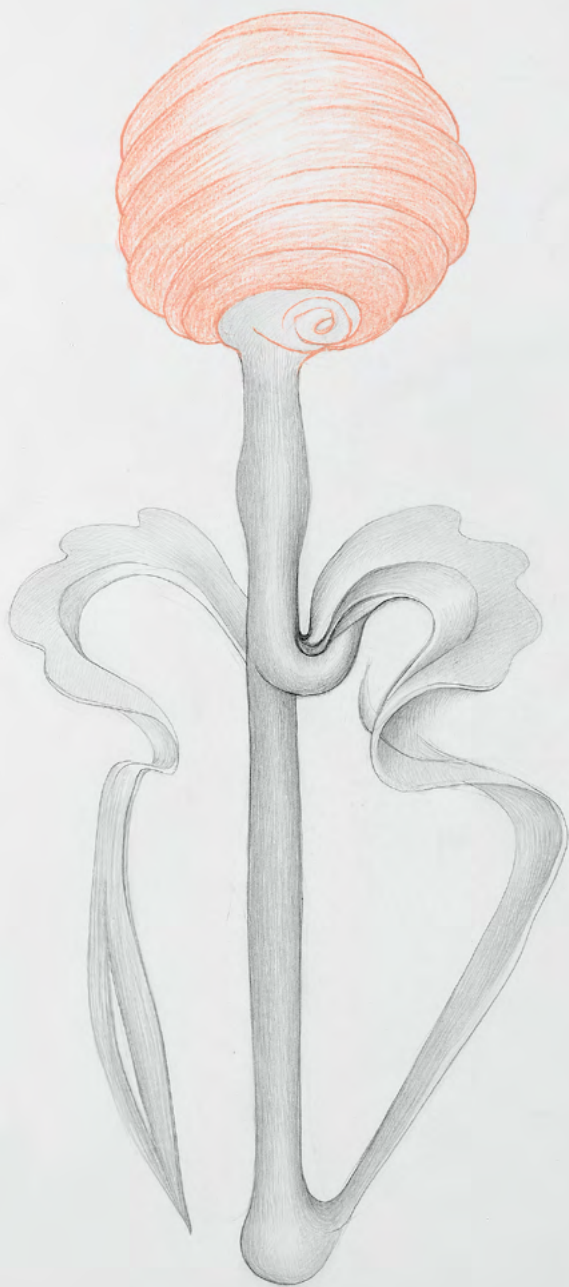

Václav Cílek

Věci, které září

DOKOŘÁN

Václav Cílek

Věci, které září

O malých zasvěcencích,
podivínech a vizionářích
a o tichém bílém proudění
starým kosmem

DOKOŘÁN

Václav Cílek

Věci, které září

**O malých zasvěcencích, podivínech a vizionářích
a o tichém bílém proudění starým kosmem**

© Václav Cílek, 2023

Illustrations © Petr Nikl, František Skála, Zdeňka Sůvová,

Lucie Straková, Ondřej Smeykal 2023

Photos © Václav Cílek, Jan William Drnek, Ivan Zubař, Michal Bartoš,

Jarmila Mucha Plocková, Stanislav Chládek 2023

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace
nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem
bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické).

Odpovědný redaktor Marek Pečenka.

Jazyková redakce Tereza Ješátková.

Ilustrace Petr Nikl, František Skála, Zdeňka Sůvová,

Lucie Straková, Ondřej Smeykal.

Fotografie Václav Cílek, Jan William Drnek, Ivan Zubař, Michal Bartoš,

Jarmila Mucha Plocková, Stanislav Chládek.

Obálka, grafická úprava a sazba Martin Radimecký.

Konverze do elektronické verze Michal Puhač a Jan Kárník.

Vydalo v roce 2023 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5,

dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz.

ISBN 978-80-7675-152-1 (pdf)

ISBN 978-80-7675-153-8 (epub)

ISBN 978-80-7675-154-5 (mobi)

(pdf – 1234. publikace, 416. elektronická;

epub – 1235. publikace, 417. elektronická;

mobi – 1236. publikace, 418. elektronická)

Obsah

Předmluva: vidět kreslením 9

Cesta do Horní země 13

(Ivan Zubaľ aneb K čemu jsou dobří Slováci?)

Tři slovenské světy • Ostrihom • Dunajem vše začíná i končí • Bratrská hora Sitno • Relikvie Krve Kristovy • Konečně ve Štiavnici! • Horní země • O fotografiích Ivana Zubaľa

Tiché bílé proudění starým barevným kosmem 41

(Erik Binder aneb Umění dharmy)

Boj v hořícím pralese • Vzpouza mrtvých předků • Přijmout situaci, která začíná tančit • Slovenský samuraj na lidové slavnosti ve Važci • Monty Python v Bratislavě • Na Devíně • Začínat zemí

Hledači orchidejí 61

(Petr Nikl aneb Spiritismus bez duchů)

Radost bez záměru • Spiritismus bez duchů • Botanika • Květ orchideje • Čím se rostliny podobají hvězdám? • Neviditelná Boží ruka • Orchideový král a jednoruký muž bez pušky ze Smíchova • Malíř orchidejí z Valtic • Svátky orchidejí • Srnka, co poslouchá Haydna • Masky, falešné hlavy a skvrny podobající se očím • Nový pohled neboli niternost • O vosách, světle a základní dobrotě a také o věčně proměnlivé světelné řece • Zviditelňování

Duchové skal 101

(František Skála aneb Poznámky z dlouhého času)

Buval kaferský je velké zvíře • Na úrovni prostoru se podobné věci setkávají • Artefakty a obrazy • Co to je za svět? • Proč se přihlašuje právě dnes? • O sdělování tajemství, kamenech a lesu • Pigmenty • Důlek jako nejskromnější umění • Malované a ryté kameny • Jak se dělá skalní umění? • Lidé z různých míst a různých dob mají přeci jen něco společného • Rentgenový styl • Archeologie mysli • Umělecká magie • Výběrový efekt • Rozdíl mezi duší jelena a duší býka • Fosfeny a šest šamanských cest • Hledání obrazu • Vizuální rozhovor • Polly Schaafsma hovoří s pueblankou Marií • Chaloupkova cesta časem • Útěcha ze světa indiánského? • Hovory se zvířaty • Stendhalův syndrom • Přicházet z dálky a z mlhy počátků • Cesty časem a jinými světy

Klidu naléztí ve světě 165 **(František Bílek aneb Zjevení)**

O nalezeném rukopisu ● Soukromá zjevení a umění mlčet ● O Múzách ● O Zdence Braunerové a Paříži ● O Juliu Zeyerovi ● Alois Bílek, jeden z prvních ● O velkých zasvěcencích ● O jednom světle, písniích souhvězdí a hlasech čísel ● O magii a modernitě ● 1891 ● Jen se dívat

Slovan vstal, na slávy tluče bránu 207 **(Alfons Mucha aneb Slovanská epeje, její doba, význam a vize)**

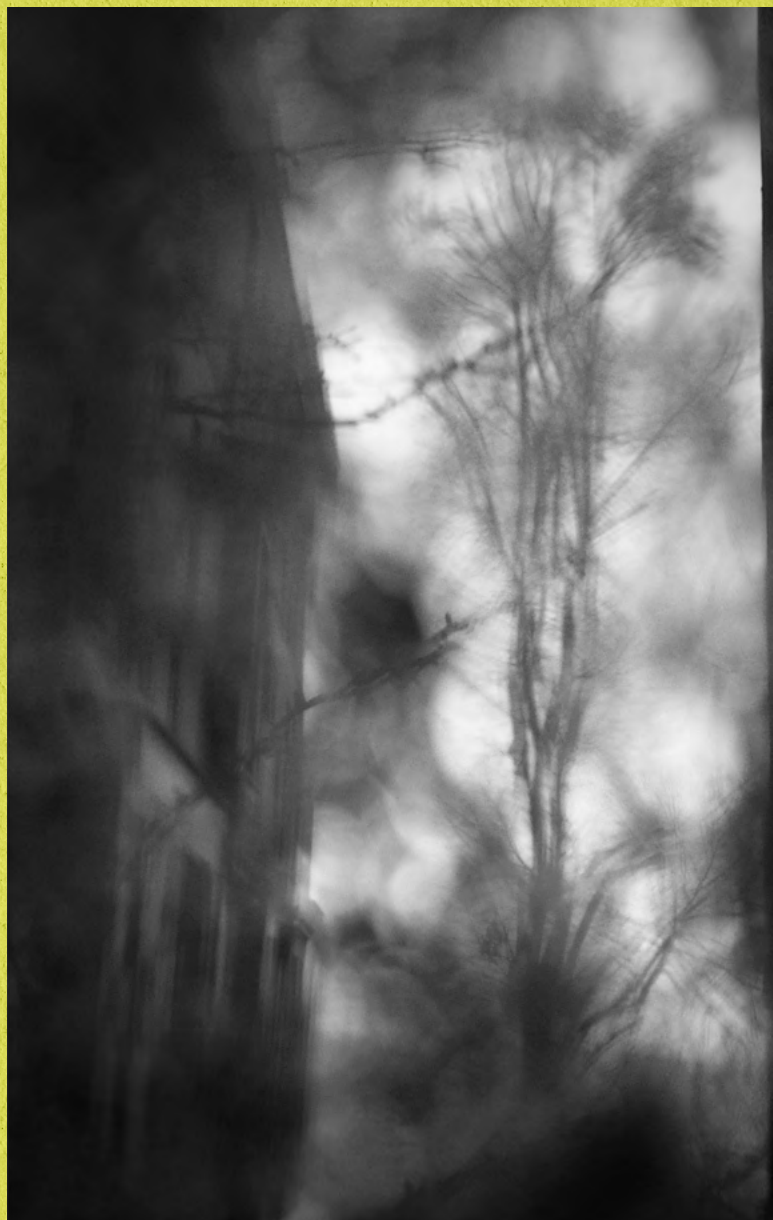
Když je kniha hřbitovem ● Dvě významové linie ● Pařížské hnízdo vizionářů ● František Kupka a Kniha stvoření ● Teosofie a abstraktní umění ● Umělecké salony ● V Petrohradu v roce 1917 ● Prezident Wilson a plukovník House ● Pozoruhodný život Charlese Richarda Cranea ● Hvězdy na nebi a vnitřní prostor Epeje ● Tichá ty noci ● Osová doba ● Jan William Drnek: Jak jsme fotili Muchovy obrazy a vytvořili knihu skoro stejně velkou jako Epeje samotná

Poděkování 271

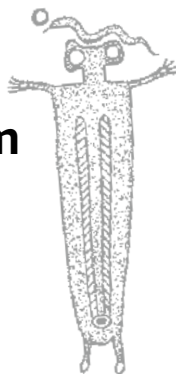
Literatura 272

Důvody, kvůli kterým chodíme do hor. (foto I. Zubař)

Předmluva: vidět kreslením

„... ta tajná společnost lidí, kteří jí v každé době dodávají skutečnou hodnotu.“

Paul Valéry, *Pocta Proustovi*.

Tato kniha nebyla plánovaná a sám od sebe bych ji nezačal psát, ale přesto na ní lpím. Tolik na úvod.

V okruhu pražských disidentů se vyskytoval matematický logik Jiří Fiala (1939–2012), který psal knihy o programování, překládal filozofické texty, roky neúnavně zapisoval přednášky z bytových seminářů a později výjezdních zasedání Centra pro teoretická studia. Původně se pohyboval v okruhu disidentů kolem Václava a Ivana Havla, ale jinak byl k vidění všude tam, kde se něco zajímavého dělo. Usmíval se, bystře pozoroval svět a neměl pocit, že něco ví, nebo že je důležitý. Snad proto si jej dodnes s vděčností v srdci připomínáme. Roky promýšlel krátké eseje o umělcích a jejich dílech pro časopis *Vesmír*. Ve své zvědavosti si byl vědom, že logika je skvělý nástroj, ale má svá omezení a za některé hranice už proniknout nedokáže. Díval se na obrazy (pamatuji si to třeba u králíků Zorky Ságlové, sestry Martina Jirouse, která později proslula kladením plen u Sudoměře) a usmíval se. Umění vnímal jako další, na logiku navazující cestu k porozumění světu.

Tím trochu nakazil mého kolegu ze stejné kanceláře, filozofa biologie Zdeňka Neubauera. Ten zašel ještě dál. Mistři italské renesance nebo Mistr vyšebrodského oltáře pro něj představovali inspiraci k jeho vlastním slovům, paralelní výpověď o povaze světa. Fiala ctil své autory, Neubauer je vnímal jako jiskru, která zapaluje poznání, jež nemusí přímo souviset s jejich dílem.

Jiskra má společné s ohněm totéž, co řeka s pramenem. Proud myšlení byl pro Neubauera důležitější než život a dílo oblíbených tvůrců. Občas jsme měli dojem, že se vydal až za samotný obzor věcí, kam jsme si netroufli, nebo ani nechtěli sami zajít. V každém případě byly oba tyto přístupy velice odlišné od většiny kunsthistorických výkladů.

Asi nejbližší jim je v pozoruhodné knize *Degas, tanec a kresba* Paul Valéry, který šzíravého a leckdy nepříjemného Degase, u něhož musel jíst nechutné makarony, navštěvoval celých dvacet let. Povídali si spolu o schopnosti vidět kreslením či o jedné myslí v tisíci střípcích. Sblížili se. Valéry v knize mísí aforismy i nanejvýš věcné poznámky třeba o tom, že málokdo uměl namalovat podlahu tak dobře jako Degas. Zachovává rovnováhu historika, básníka a filozofa, kterou si vypěstoval při studiu matematiky. Je silně racionální, a proto ví, kdy racionalitu může opustit. Vypozoruje podobnost pohybu kreslicí ruky a taneční figury, kdy se hýbe celé tělo. Podobně fungují i performance Petra Nikla. Čára vzniká v prostoru, štětcem je celý člověk a kresba tělem se vesměs nedá zachytit na běžné malířské plátno.

Hlavní impuls pro napsání této knihy mi dal svérázný znalec a rázný sběratel současného umění Ivan Zubaľ. Před několika lety se u nás objevil a od té doby s ním spolupracuji na vydávání jeho bibliofilii, které neprodává, ale jen tak rozdává prověřeným uměleckým soupeřníkům. A protože jsem musel vidět lidi a krajiny, které fotografuje, začal jsem opět jezdit na Slovensko a umělci jako Alojz Klimo či Rudolf Fila se pro mne stali postavami evropské úrovně, které právě pro svou slovenskost nejspíš nikdy neproniknou mezi tradovanou evropskou uměleckou elitu. Je to tak v pořádku, zůstanou nám. Ivan Zubaľ mě později vzal k Petrovi Niklovi podívat se na tušové kresby a příběh se rozvinul dále.

Za textem o Slovanské epeji nestojí obdiv k Muchovu dílu, ale tři kameny, které jsem vybral pro vydání obrovské monografie (tuším 12 kilogramů těžké) *Epeje*, kterou mistrně nafotil Jan William Drnek. Pro bílý mramor jsme se v Muchových stopách a s požehnáním cařhradského patriarchy Bartoloměje vydali na Athos. Více v závěru knihy.

Příběh Epopeje možná začíná pobytem sochaře „cherubínka“, jak mu Mucha říkal, Františka Bílka u Alfonse Muchy. Asketickému Bílkovi trochu vadily napůl obnažené modelky a také se ze svých vizí málem zbláznil. Naštěstí mu pomáhal i Julius Zeyer a Zdenka Braunerová. Ani o Bílkovi bych sám od sebe nepsal, ale v jednom antikvariátu jsem našel jeho neznámý životopis a chtěl jsem jej vydat, ale pak jsme nedokázali našetřit dost peněz, když prodeje knih na podzim roku 2022 začaly klesat a ceny energií stoupat.

Tyto eseje vznikly během dvou covidových let (tedy až na část stati o severoamerickém skalním umění) a byly určeny pro různé tisky či katalogy, kde nikdy nevyšly. Představují pro mne jeden víceméně souvislý text složený z několika střípků jedné myslí. Všechny byly nejenom promýšleny, ale hlavně žity.

Maska Slunce, původem z vesnice Bella Coola, vyrobená indiány Nuxalk a získaná v roce 1870. (American Museum of Natural History, New York, katalogové číslo 16/1507, foto S. Chládek)

J. Koblížka

Co k nám přichází z hvězd? Určitě to není jenom smutek. (Dřevoryt J. Koblížky ke knize J. Marii *Emausy* z roku 1926)

Cesta do Horní země

(Ivan Zubaľ aneb K čemu jsou dobří Slováci?)

Ó, vesmírem vytrácet se, Marino
jak hvězda padající!
Nikdo z nás nepřidá nic, kamkoliv vrhneme se,
lhostejno
ke které z hvězd. V úhrnu je vždycky sečteno vše.
A tak náš pád neumenší posvátný počet,
neboť že vzdal se, oddal, v prapůvod míří a léčí.
A kdyby všechno byla jen hra, záměna rovnic
a posun
a nikde jméno a sotva kde důvod i pro tvou sázku?
Vlnám, jsme, Marino, mořem,
hloubce jsme, Marino, nebem!
Zemi jsme zemí a tisíckrát jarem,
jme skřivan, Marino,
jenž píseň vyvrhelou dál vrhá v neprůzračnost...

Reiner Maria Rilke, Elegie pro Marinu Cvetajevovou. *Korespondence / Marina Cvetajevová, Boris Pasternak a Rainer Maria Rilke*, přeložil Vladimír Mikeš, Lyra pragensis, 1986.

Tři slovenské světy

Ivan Zubaľ se narodil v Levicích na okraji Podunajské nížiny a celý život jezdil do nedalekého, ale kulturně velice odlišného města – Banské Štiavnice. O mnoho let později se rozhodl pochopit, co pro něj Štiavnica znamená, a zajížděl sem fotografovat. Domluvili jsme se, že až budu na Slovensku, podíváme se do Štiavnice společně. Koncem června covidového roku 2021 jsem byl pozván do Bratislavy, kde jsme společně s výtvarníky Erikem Binderem a Peterem Rollerem hovořili o Dunaji, jeho významu,

plynutí času a vzpomínek. Akci pořádala Slovenská národní galerie, kde Erik zrovna vystavoval roztříštěná skla i barevné, vibrační obrazy stojící na pomezí drogové zkušenosti a „dokolnalé moudrosti“ Pradžňápáramity. Výstava dobře odpovídala pandemickému zeitgeistu, protože se odehrávala na rozhraní pomalovaného smetiště ruin a toho druhu naděje, který vyžaduje dívat se na svět jinýma očima.

Součástí akce byl filmový dokument a veřejná přednáška v Ahoy Café pod Devínem. Musel jsem se posluchačům omluvit za drzost, s jakou cizinec přijede až ze vzdálené Prahy (*co vy Pražáci můžete vědět o životě?* řekl mi jednou upracovaný sklář

Podunajská pahorkatina neprávem patří mezi málo známé části Slovenska. Jedná se o starou sídelní oblast po tisíce let navázanou na Dunaj a poslední tři tisíce let na hornické lokality v horách. V něčem se podobá českému Podřipsku, ale prostor krajiny je mnohem rozsáhlejší a vzdušnější a zasahuje hned k několika horským pásmům. (foto V. Cílek)

z Kamenického Šenova), aby místním vyprávěl o Dunaji. Na druhou stranu, bývá to právě cizinec, který vidí věci, jež domorodcům unikají. Druhý den jsme vyrazili do Levic. Město a jeho okolí mě zaujalo víc než na památky bohatá Štiavnica. Snad je to tím, že Levice leží v Podunajské pahorkatině na okraji staré sídelní oblasti, která je kontinuálně osídlená nejméně 8 000 let

na přechodu „stepi a hor“. Levice byly založeny na staré, určitě raně středověké, ale pravděpodobně ještě mnohem starší cestě zhruba na polovině vzdálenosti mezi Ostrihomí (Esztergom) a slovenskými báňskými městy. Tato cesta spojuje tři světy, ze kterých vzniklo současné Slovensko – maďarský a obecně kočovný prvek panonských nížin, podhorský slovanský venkovský a pastýřský živel i mezinárodní kulturu horních báňských měst, kde se mluvilo německy.

Každý z těchto tří světů něčím přispěl ke vzniku národa, který dnes působí – a to i přes všechny možné výhrady – nečekaně srostle a homogenně. V případě báňských měst nejsou tím nejdůležitějším drahé kovy, ale obrovský technologický pokrok. Doly byly v 16. století hluboké kolem 400 metrů a bylo nutné z nich pomocí nejsložitějších zařízení té doby čerpat vodu. Logisticky se jednalo o podobně komplexní provoz, jako je dnešní nedaleká jaderná elektrárna Mochovce. Rudy měly polymetalický charakter, to znamená, že sestávaly z více druhů minerálů odlišného složení. Získat z nich kov nebylo jednoduché a vedlo to k rozvoji chemických a metalurgických oborů. K čerpání vody z dolů byl nutný pohon, který podle zásady, že voda čerpá vodu, zajišťovaly desítky tajchů (z německého Teich) – báňských rybníků. Na provoz dolů bylo zapotřebí obrovské množství rovného, převážně smrkového dříví, které se používalo na stavbu budov, výdřevu a vybavení dolů. Na pražení a tavení rud bylo naopak zapotřebí tvrdého, hlavně bukového dřeva s vysokou výhřevností.

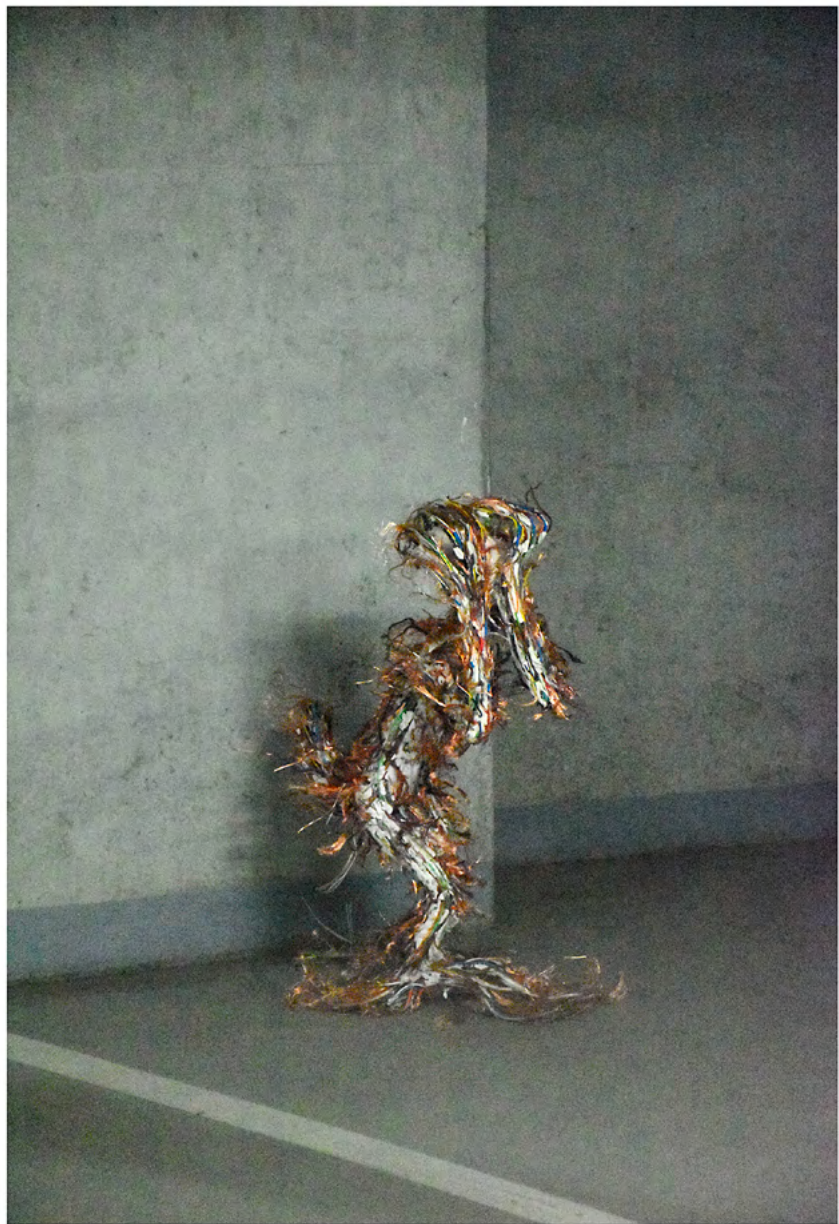
Udržovat hluboké, zvodnělé doly a hutě zpracovávající prostrtlé rudy v chodu proto vyžadovalo ty nejschopnější evropské odborníky, propracovaná řemesla a později i specializovaná chemická a lesnická učiliště, ze kterých vyrůstaly vysoké školy. Na nich se kromě technických oborů učily jazyky i humanitní vědy, takže školy „nasávaly“ profesory a z některých z nich vyrůstaly zakládající osobnosti slovenského obrození. Právě tito lidé totiž viděli, že je nutné se postavit odlišné a něčím cizí maďarské i německé kultuře a vytvořit národ, který má svůj jazyk udržovaný a kultivovaný pomocí slovenských knih. Vždyť i sousední Levice a Štiavnica jsou dva odlišné světy, natož Vídeň či Budapešť.

Ivan Zubař není profesionální fotograf, fotí si, co chce a jak chce, a vesměs ani ne kvůli druhým, ale kvůli sobě. Fotky neprodává a většinou je ani neukazuje. Používá je však do svých knih, které tiskne v několika desítkách kusů a rozdává přátelům. První záběr pochází z Banské Štiavnice, druhý zabírá podloubí Týnské školy, jako jedné z nejstarších gotických památek v Praze, třetí obrázek představuje neurčitelný pražský motiv a čtvrtý neznámého postnaturálního drátěného tvora, který se k Zubařům zatoulal nejspíš proto, že mu u Kinterů nedávali najíst. (foto I. Zubař)

Slovenská kultura rostla jako stromek v horách, který nejde přesadit do schönbrunnského parku, ale zato vydrží dlouhou zimu a nepřízeň doby.

Ostřihom

Ostřihom je město, které leží na soutoku Dunaje (Ister, Istrus) a Hronu (Gran), proto se jeho jméno někdy odvozuje od názvu obou řek. Mnohem pravděpodobnější je však slovanský původ označující strážené, strážnicí místo s dalekým rozhledem. Podobný jazykový původ má například polské město Strzegom, česky Střihom, ve Svidnici, nad kterým se tyčí do daleka vidoucí Křížová hora. Podobného rodu je rovněž celá plejáda strážovů, strahovů či strážnic rozestých po celém slovanském světě. Ister by snad mohla být rychlá, bystrá řeka, ze které Keltové udělali Dunaj podle slova „dana“ – rychlý.

Ostřihomská skála, na které bylo založeno první maďarské hlavní město, připomíná slovenský Devín či rakouský Melk, který se rovněž stal ještě před Vídní středem Východní říše. Ostřihom je však zároveň keltské oppidum a velkomoravské centrum, které teprve později podlešlo maďarské expanzi, ale zachovalo si přitom základ svého jména. Připomíná mi to situaci třeba se slovanským jménem klíč, slovensky klúč a maďarsky kules. Nomádi totiž neměli domy, a tak nepotřebovali zamykat, a teprve když se usadili, převzali slovanské jméno.

Pokud se na střední Evropu budeme dívat jen z hlediska současných jazyků, asi jí nikdy pořádně neporozumíme. Maďarský národ, ale třeba i Řekové na severu země mají silný slovanský substrát, Slováci a Moravané zejména v jižní nížinné části země v sobě nesou „stepní“ geny zanechané Huny, Avary, Maďary i Turky. Češi zejména na západ od Rokycan se geneticky podobají Němcům a východní Němci z bývalé NDR ještě v 18. století byli dílem Slovany a dílem Prusy hovořícími jazykem blízkým estonštině. A do toho vstupují ostrůvky ještě dřívějších plemen sahající v horách do pozdní doby bronzové a v nížinách až do neolitu.

Na vrcholu ostřihomské skály ční pyšná velkomadžarská baziлика, která z kopce vytváří opěrný bod maďarských dějin. Víím, že

to, co píší, se nebude líbit nikomu, ale snažím se tomuto kraji porozumět a také – byť z podezřelé pražské perspektivy – pochopit, co znamená být Slovákem. Myslím si, že Maďaři, kteří počátkem 10. století přišli do poměrně rozvinutého kulturního prostředí, trpěli nějakým pocitem méněcennosti, který ještě zesílil za válek s Turky a zejména pod vídeňským vlivem. Po vyrovnání s Rakouskem snili o své říši a projevovalo se to dvojím způsobem. Buď stavěli zbytečně velké stavby a ve jménu maďarské svobody utlačovali vše ne-maďarské, anebo psali krásné básně, malovali dobré obrazy a podobně jako Béla Bartók skládali tu nejkrásnější hudbu 20. století. Žádný jiný malý národ nemá tolik držitelů Nobelových cen jako Maďaři. Kdyby se necítili podceňovaní a nepotřebovali se vyrovnat zejména Rakušanům, nikdy by toho nedosáhli. Maďaři navíc mají dojem, že je nikdo nemá rád a vypráví si o sobě smutný vtip, že jsou jediným evropským národem, který je obklopen samými Maďary.

V každém případě se na Ostříhomskou skálu můžeme dívat i jako na keltské, římské a slovanské místo, tedy podobně jako na Bratislavu a do určité míry i Vídeň, kde keltské oppidum leží na Kahlenbergu. Slovanské osídlení se však dál do Rakouska a Německa jen ostrůvkovitě dotýkalo severního břehu Dunaje a jižně, jako třeba v Alpách, zasahovalo hlavně do Korutanských Alp a několika menších slovanských areálů. Slovo „maďarský“ v Ostřihomi i leckde jinde zastírá mnohem komplikovanější kulturní a etnickou situaci, ale něco podobného platí i pro označení Velká Morava.

Morava je historicky vzato území kolem řeky Moravy. Získalo proslulost, když sem přišli apoštolové Slovanů – sv. Cyril a sv. Metoděj. Jeden z velkomoravských vládců Mojmír I. si později podrobil i Nitranské knížectví, které bylo nejspíš o dost větší než moravská část Velké Moravy a stál zde starší a větší kostel. Musím o tom mluvit, protože když se z velkomoravských horských pevností na Povážském Inovci u Bojně spustíte na nitranskou stranu, ocitáte se v jiném světě než třeba v Mikulčicích. Podobně jako se dodnes od sebe mírně, ale nepřekonatelně povahou liší Češi a Moravané, tak se odlišuje nitranská i moravská provincie Velké Moravy. Svět na východ i na západ od dolního Váhu je jiný.

Levický hrad patřil mezi opěrné body proti Osmanské říši, ale historie Levic a nedalekého Starého Tekova je mnohem starší. Byly zde nalezeny pozdně neolitické idoly býků a venuší i rozsáhlé keltské a velkomoravské pohřebiště na staré cestě od Ostřihomi ke zlatým, stříbrným a měděným dolům Horní země. (foto V. Cílek)

Byl bych nejradši, kdyby se slovo „velkomoravský“ pro nitranskou provincii vůbec nepoužívalo, protože se jedná o označení nějakého organizačního celku podobně jako pozdější Československo. Jen se tím stírá starodávná osobitost podunajských pahorkatin a horských pásem. Co na tom, že si nikdy nedovedly udržet nějakou státnost? Lidé z hor potřebují odolnou povahu a ne nějaký stát, který jim nikdy nebude rozumět. Je to podobná situace jako s Grónskem, které je sice součástí Dánska, ale přesto o něm neuvažujeme jako o dánské periferii. Škoda, že archeologie byla, a to na všech stranách, tak často politicky zneužívána, že je dnes obtížné považovat Ostřihom za okrajovou pevnost a centrum christianizace spadající pod Nitranské knížectví.

Dunajem vše začíná i končí

Dunajská města byla až do konce druhé světové války mnohonárodnostními centry podobně jako za Keltů či Římanů. Vždyť nápisy římských legionářů z Carnunta prozrazují, že mnozí z nich přicházeli ze Španělska či Sýrie. Později podobnou „multikulturní“ roli zastávali arménští, srbští či zejména židovští obchodníci a podnikatelé. Není divu, protože bohatství všech okolních provincií si nakonec našlo cestu k Dunaji. Proudili sem nadaní řemeslníci, ale také víno, potraviny, sůl a kovy z báňských center v Alpách i ze středoslovenských pohoří. Města jako Linc, Pasov, Melk, Křemže, Vídeň, Bratislava či Budapešť ještě nedávno patřila jednomu kulturnímu pásmu vázanému víc na Dunaj než na novověké státy.

Když vyjdete z Mykén směrem na Soluň na křižovatku starých cest do severní části Evropy a spojíte ji přímkou s Gdaňskem a dolním Povislím jako centrem obchodu s jantarem, bude tato linie procházet oblastí slovenských horních měst. Pokud totéž uděláte s ústím Labe, kde ležela další centra doby bronzové, protnete zhruba Únětice a pražskou oblast. Během klimatických výkyvů doby bronzové byly totiž přerušeny dálkové trasy do Asie a jižní Sibiře, odkud do Středomoří proudila měď z Kargali a hlavně cín z lokalit mezi Kazachstánem a Indií. Tehdy obchodníci z Kréty a Mykén začali uvažovat o nových rudních oblastech a pravděpodobně organizovali prospekci ve Slovenském rudohoří a okolí a také v českém „rudohoří“ (Erzgebirge), tedy v Krušných horách.

Kdyby si minojské a mykénské dílny nepotřebovaly udržet své výrobní postavení, místa jako Myšia hôrka na Spiši či bohatá bronzová centra v okolí Košic by možná ani nevznikla a Slovensko by přišlo o drobný, ale významný vtisk středomořského světa ještě před příchodem řeckých kmenů. Platí to i pro několik lokalit doby bronzové a jižní předpolí Štiavnických vrchů. Trasy jantarových, zlatých a rudních cest se podél Dunaje napojovaly na solné stezky od Hallstattu a Halleinu. Sůl a další produkty byly sváženy od ústí řek Traun a Enns, tedy Travná a Enže, dolů po proudu k Linci, Vídni, Carnuntu a pohraničním pevnostem

Pravěký val, snad z pozdní antiky, bránil zemi od východu. Val se dá, byť přerušovaně, vysledovat na délku asi šedesáti kilometrů mezi Dunajem a Sitnem, zde je zachycen v teplomilné doubravě nad obcí Pečenice. (foto V. Cílek)

napojeným na římský limes. Dunaj je něco jako Mississippi 18. století. Začínala za ním kmenová území drobných barbarských království, která potřebovala víno, sůl a zbraně, a naopak mohla dodávat kvalitní látky z horského chovu ovcí a nejspíš i potraviny.

Konečně mám pocit, že jsem alespoň trochu v čase a prostoru ukotvil Ostřihom, Levice a Banskou Štiavnicí, na které musím myslet jako na kosti těla, jehož páteří je Dunaj. Ale také se do slovenského vnitrozemí po starých rudních cestách přibližují mýty a hrdinské zpěvy vzdálených oblastí. Mnohokrát mě napadlo, jak asi obyvatelé Nižné Myšli nebo Ilavy pod Sitnem přijali zprávu o pádu Tróje, která byla jedním z hlavních center obchodu s cínem z malých dolů anatolijských hor.

Bratrská hora Sitno

Žádná jiná ze středoevropských hor nesouvisí tak úzce s českým Blaníkem jako slovenské Sitno, o němž se rovněž vypráví pověst o „stráži mrtvých“, o podzemním vojsku, které ochraňuje zemi. Sitno (1009 m n. m.) vypadá jako zvětšený Blaník, protože je doprovázeno nižším vrcholem nazývaným Malé Sitno či Petrov vrch. Z některých úhlů se silueta Sitna nápadně podobá obrysu obou Blaníků.

Sitno na rozdíl třeba od Devína či Zoboru nad Nitrou, kde leží velké slovanské hradiště, bývalý klášter a Svoradova jeskyně, nikdy nemělo pro Slováky tak silný národní význam, jako má pro Čechy Blaník. Je to do značné míry dáno tím, že podunajská oblast byla či dosud je osídlena maďarsky mluvícím obyvatelstvem a nedaleká Banská Štiavnica víc patřila mezinárodní, německy mluvící společnosti hornických měst. Národnostní hranice území připojeného k Maďarsku v roce 1938 probíhala hluboko ve slovenském vnitrozemí až severně od Levic, zhruba 20 kilometrů jižně od Sitna. Pro slovenský živel zde tehdy mnoho prostoru nezůstalo. Z vrcholu Sitna lze zahlédnout ostříhomskou baziliku, a proto můžeme soudit, že i z tehdy nezalesněného strážného podunajského kopce bylo vidět až na Sitno. Lidová píseň to komentuje slovy: „Sitno, moje Sitno, z daleka ťa vidno. Len toho nevidím, koho rada vidím!“

Stará cesta procházela z Ostřihomi skoro přímo na sever kolem Hronu přes románskou Bíňu směrem na velkomoravské hradiště Starý Tekov, ale v některých obdobích na sebe strhávaly pozornost nedaleké Levice s jedním z nejbohatších keltských pohřebišť na Slovensku a četnými nálezy mincí, které ukazují na opakovaně využívané obchodní centrum. V Levicích se jednak připojovala východozápadní komunikace na Nitransko, ale hlavně se obě severojižní staré cesty dělily na trasu podél Hronu a trasu směrem pod Sitno a k Banské Štiavnici. Hronská trasa probíhala nápadným skalnatým zúžením, kterému se říká Slovenská brána. Jedná se o významný vstup do Horní země slovenských hor, který byl už od 11. století strážný opevněným klášterem v Hronském Beňadiku a ještě před ním velkomoravským hradištěm na pravém

Z původně keltské a velkomoravské Ostřihomi procházela stará komunikace románskou Bíňou. Snad v jejím okolí se 11. června roku 172 odehrál zázrak zlatého deště. Žízni oslabené římské vojsko se bránilo nájezdům barbarů a téměř prohrávalo, když se spustil déšť, který Římanům dodal novou sílu. Románská bazilika i rotunda byla kolem roku 1200 postavena na starší, raně středověké opevněné poloze na říční terase nad Hronem. (foto V. Cílek)

břehu Hronu pod barokní kapličkou nazývanou starým jménem Jelenka s původním zasvěcením sv. Heleně.

Nikdy to nebudeme vědět určitě, ale na nějaké významné středoslovenské křižovatce, třeba u starobylé Bíně či Levic, se mohl kolem roku 172 našeho letopočtu odehrávat dešťový zázrak dobrého císaře Marka Aurelia, který je zpodobněn na jeho římském sloupu na Piazza Colonna. Jednalo se vlastně o dva zázraky. Při tom prvním zapaluje blesk z nebe nepřátelskou obléhací věž a při tom druhém jsou unavení římsští legionáři zachráněni deštěm, který jim dodá nových sil. Déšť mohl modlitbou vyprosít sám císař, nebo v jiné pověsti zmiňovaný

Malá, ale upřímná
Kalvárie nad Ban-
skou Štiavnicí. (foto
I. Zubal)

chaldejský mág. V každém případě v něm Římané viděli zásah vyšší moci, který dodnes nebyl zapomenut. Právě naopak, pokusů vysvětlit tuto historickou událost, kterou snad v hlášení do Říma zmínil sám císař či některý z velitelů, přibývá už dva tisíce let. Někdy je zajímavé vidět, co zbylo z historie. Mýtus je silnější než dějiny.

Od ústí Dunaje při soutoku s Hronem se dá vysledovat dlouhý, ale ne průběžný pravěký val, který se táhne v délce asi 60 kilometrů pod Sitno. Kněz a polyhistor širokého rozhledu Andrej Kmeť (1841–1908), podobný českému knězi Václavu Krolmusovi, jej ve své době dokázal sledovat až ke Zvolenu, kde se rozkládá poslední širší údolí, které umožňuje vpád od východu. Dál už jsou jenom hory. Slovenská archeologie nemá na stáří valu a jeho účel jednotný názor, ale pravděpodobně se jedná o obranný val nejpozději z 5. století, který měl zabránit hunské invazi.

Val navazuje na systém panonských valů, které od Ostrihomi pokračují dál na východ, ale pak se stáčí k jihu až k dácké

Moesii ležící na rozhraní dnešního Rumunska a Bulharska. Celý opevňovací systém je dlouhý nejméně tři sta kilometrů! Pokud je skutečně sitenský val součástí pozdně antického obranného systému, pak musíme uvažovat o společném vojenském plánování mezi Říší římskou a „barbary“ na sever od Dunaje, a to v úseku od Černého moře až po slovenské hory. Val je nejlépe patrný jižně od Sitna a východně od vesnice Pečenice, kde se mu říká spečený val. Po zhruba sto let trvající diskusi o českých spečených valech bylo místy prokázáno opálení kamenů po požáru dřevěné konstrukce valu, ale struska byla nalezena jen v místech, kde do valu byly zapašeny železnorudné píčky.

Sitno jako krajinná dominanta je vidět z mnoha bodů rozsáhlé staré sídelní krajiny i z lokalit, kde byla výzkumem potvrzena kultovní místa (Jabloňovce) či nálezy bronzových předmětů (kopec Holík přímo pod Sitnem). Zdejší krajinná dispozice viděná z dlouhé časové perspektivy mnoha archeologických kultur je velkolepá a máloco se jí na Slovensku vyrovná. Na sever

Ivan Zubař přesvědčil Petra Nikla, aby si oblékl skafandr a na šrotovisku kázal duchovní pravdy vděčným, rozpadlým strojům. (foto I. Zubař)

od Sitna se rozkládá dodnes v terénu částečně viditelná kaldera banskoštiavnické sopky o průměru dvacet kilometrů! Podle nálezů kamenných palic na výchozech měděných rud v Pieskách u Španie Doliny můžeme očekávat poměrně intenzivní báňskou činnost již od sklonku bronzové doby, ale nedá se vyloučit, že budoucí výzkumy ji snad mohou posunout podobně jako v Alpách do starší doby bronzové či ještě hlouběji do balkánského neolitu. Nesmíme přitom zapomínat, že jedny z nejstarších dolů na kovové suroviny ležely na Dunaji v okolí Železných vrat v lokalitách Ai Bunar a Rudna Glava. Slovenská báňská města leží jen tři až pět dnů denních pochodů od frekventovaných dunajských cest.

Bohaté archeologické nálezy více kultur a hradiště z pozdní doby bronzové ve vrcholové partii Sitna ukazují, jak na sídelní či strážní využívání vrcholu, tak i na pravděpodobnou kultovní funkci. Vrchol Sitna je tvořen andezitovým sopečným proudem, který do údolí spadá vysokými skalami, takže podobně jako třeba na mnoha akropolích antických měst je zde dostatek místa k běžnému životu i členitých skalních prostor pro svatyně. Pro posvátné hory jsou kromě tvaru a začlenění do okolní krajiny rovněž významné atmosférické jevy, jako mraky či časté bouřky doprovázené blesky.

Andrej Kmeť v knize *Veleba Sitna* z roku 1893 píše: „A jako výhled na široké a daleké kraje otvorený je so Sitna: tak naopak zase, Sitno vídat z ďaleka, z ďaleka, s tých istých strán, s východnej a južnej. Náhle vyskočí raňajšie slnce zponad ďalekého Javoria, žiara jeho padne najsamprv na Sitno, a celému tomuto veľkému vidieku zaligoce sa ono v žiare slnečnej. Vidieť so Sitna vychádzať a zapadať slnce: to čajsi nad zem uchváti človeka! Ale vidieť Sitno s protipostavenej strany v žiare zapadajúceho slnka, to je ešte veľbnejšie! Keď totiž klesne slnce nám pod horizont, papršleky jeho ale zlomia sa v oblaku a padnú na Sitno, zahalujúce sa už k nočnému odpočinku do závoja hmlistého, a ešte raz osvieťa matne vrch, a ty hľadáš s protipostavenej strany, tak že je Sitno medzi tebou a slncom: raz nevieš, čo vidíš, či svetlý priezračný oblak, znížený až na zem, jasnou ružovou farbou nadýchnutý: až sa rozhládíš a poznáš Sitno. To vyzerá, jako veľiký transparent! Fatamorgana!“